

Intrapersonalne korelaty agresywności u młodych ludzi – uwarunkowania podejmowania roli agresora lub ofiary

Marzanna Farnicka, Iwona Grzegorzewska

Instytut Psychologii Wydziału Pedagogiki,
Psychologii i Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego

Agresja młodych ludzi zarówno jako zjawisko społeczne, jak i problem psychologiczny jest przedmiotem wielu analiz teoretycznych i badań naukowych. Zazwyczaj ich celem jest określenie konsekwencji zachowań agresywnych, zwłaszcza w postaci rozwoju zachowań przestępczych. Wciąż brakuje jednak opracowań empirycznych dotyczących związku zachowań agresywnych polskiej młodzieży z czynnikami intrapersonalnymi. Głównym celem prezentowanych badań było określenie związku między przywiązaniem, temperamentem, agresywnością a zachowaniami agresywnymi młodych ludzi. W badaniach przyjęto wielowymiarowy model agresji Andersona i Bushmana.

Do pomiaru wykorzystano Skalę do badania agresywności Bussa-Perry'ego, Inwentarz przywiązania do rodziców i rówieśników Armsdena i Greenberga, Skalę temperamentu Bussa i Plomina oraz Kwestionariusz Mini DIA Österman i Björkqvista. Grupę badaną stanowiło 120 osób w wieku 16–19 lat.

Na podstawie badań można stwierdzić, że dominującą cechą temperamentu u osób z wysokim poziomem agresywności jest gniew. Ponadto znaleziono zależności wskazujące, że wysoki poziom zaufania i wysoki poziom alienacji w relacji z matką ma związek z komponentem agresywności – złością.

Natomiast podejmowanie zachowań agresywnych zależy od przeważającego wymiaru agresywności: częstość podejmowanych zachowań typu sprawca wzrasta wraz z ogólnym poziomem agresywności oraz częstością jej przejawiania w postaci agresji fizycznej i werbalnej, natomiast częstość podejmowania zachowań typu ofiara wzrasta wraz z odczuwanym poziomem złości i wrogości.

SŁOWA KLUCZOWE:

AGRESJA, WROGOŚĆ, CECHY CHARAKTERU, STYLE PRZYWIĄZANIA

Wprowadzenie

Wśród dzieci i młodzieży coraz częściej obserwuje się wzmożoną pobudliwość i trudności z kontrolą impulsów, których skutkiem może być przemoc. W piśmiennictwie wskazuje się, że procesy te mogą być związane z agresywnością (Krahé, 2005). Agresywność charakteryzowana jest jako cecha osobowości, która sprzyja zachowaniom niekontrolowanym i agresywnym oraz skłonności do eksternalizacji problemów. Agresja młodych ludzi stanowi nie tylko wyzwanie dla rodziców, nauczycieli i rówieśników, ale również wpływa destrukcyjnie na rozwój jednostki. Dodatkowo jest dość stabilna w czasie i utrzymuje się w zachowaniu od dzieciństwa po młodość (Farrington, 1991). Ponadto stwierdzono, że agresywność dzieci jest predyktorem takich problemów, jak słabe osiągnięcia szkolne (DeRosier, Kupersmidt, Patterson, 1994), niewłaściwe zachowanie na lekcji (Wentzel, Ascher, 1995) czy podejmowanie zachowań ryzykownych i przestępczych (Kupersmidt, Coie, 1990). Co szczególnie istotne agresywność w dzieciństwie sprzyja rozwojowi wielu problemów w okresie dojrzewania i wczesnej dorosłości, takich jak: przerwanie nauki, uzależnienia od substancji psychoaktywnych, problemy ze zdrowiem psychicznym, trudności z utrzymaniem pracy, przemoc małżeńska czy przestępczość (Fergusson, Horwood, Ridder, 2005; Moffitt, Caspi, Harrington, Milne, 2002). Agresja jest też najczęstszym powodem przyjmowania dzieci i młodzieży do klinik psychiatrycznych (Kazdin, 1995).

Specjaliści od zdrowia psychicznego interesują się zjawiskiem agresji, ponieważ jest ona predyktorem przestępczości, nadużywania substancji oraz zaburzeń osobowości w życiu dorosłym i może być przyczyną problemów w rodzinie, szkole i relacjach rówieśniczych (Coie, Dodge, Coppotelli, 1982; Elliott, 1994). Agresja wydaje się być czynnikiem predyktywnym psychopatologii, zwłaszcza jeśli chodzi o eksternalizację problemów, choć związek przyczynowo-skutkowy między agresją a psychopatologią jest złożony. Zachowania agresywne w dzieciństwie stanowią czynnik ryzyka eksternalizacji symptomów, zaś agresję uważa się za względnie stałą cechę jednostki, która w połączeniu z cechami osobowości może prowadzić do psychopatologii.

Analiza uwarunkowań zachowań agresywnych potwierdza, że wiele czynników jest związanych z rozwojem i trwałością zachowań agresywnych dzieci i młodzieży. Najczęściej wskazuje się, że czynniki przyczyniające się do zachowań agresywnych

mają charakter heterogeniczny (Barnown, Lucht, Freyberger, 2005). Na podstawie dotychczasowych badań wydaje się, że ważną rolę w kształtowaniu agresywności młodych ludzi odgrywają czynniki osobowościowe. W piśmiennictwie wskazuje się, że dwa z nich – temperament i przywiązanie – mogą stanowić istotne, pierwotne elementy sprzyjające rozwojowi skłonności do agresji. Chociaż większość badań skupia się na analizie zachowań agresywnych, można jednak przypuszczać, że agresywność jako cecha osobowości stanowi czynnik podatności na eksternalizację problemów, w tym zaburzenia zachowania i skłonność do przemocy (Kaźmierczak, Błażek, Pastwa-Wojciechowska, 2013; Krahe, 2005; Olewus, 1979).

Wiele modeli zachowań agresywnych wskazuje, że istotnymi czynnikami ryzyka agresji są temperament i inne zmienne osobowościowe, wpływające na samoregulację i reaktywność emocjonalną (np. Anderson, Bushman, 2002; Berkowitz, 2012; Dodge, Pettit, 2003; Österman, Björkqvist, 1998). Temperament można scharakteryzować jako obserwowalne przejawy dyspozycyjnych lub biologicznych właściwości człowieka, relatywnie stabilnych w czasie (Rubin, Bukowski, Parker, 1998). Osoby, u których obserwuje się tzw. trudny temperament, są skłonniejsze do dysregulacji emocji, wyższego poziomu negatywnego afektu oraz behawioralnej odpowiedzi na drobną nawet zmianę stymulacji (Rubin i in., 1998). Skłonność do frustracji jest aspektem reaktywności emocjonalnej i jako element negatywnego afektu (gniew jako cecha temperamentu) wpływa na kontrolę impulsów i agresywną odpowiedź w sytuacji prowokacji (Eisenberg, Spinrad, Eggum, 2010; Rothbart, 2011). W innych badaniach Cloninger (1997) podkreśla, że inne temperamentalne czynniki osobowościowe, takie jak np. poszukiwanie nowości (*sensation seeking*), mogą predestynować do przestępczości oraz odrzucenia przez rodziców i rówieśników, a także innych problemów behawioralnych (np. uzależnienia od alkoholu).

W przyjętym modelu badawczym podkreśla się, że drugą ważną zmienną mogącą istotnie wpływać na kształtowanie się agresywności, a w konsekwencji na rozwój zachowań agresywnych u młodzieży, jest przywiązanie. Wiele badań wskazuje, że zachowania opiekunów w pierwszych miesiącach życia dziecka stanowią podwaliny umiejętności społecznych jednostki w kontekście rozwoju zachowań agresywnych (Patterson, Reid, Dishion, 1992). W tym znaczeniu dyspozycyjna i intrapersonalna charakterystyka dziecka wywołuje odpowiednią reakcję pierwotnego opiekuna, a wzajemna interakcja staje się podstawą rozwoju oraz kształtowania kompetencji emocjonalnych i społecznych jednostki. Jest wiele przyczyn, z powodu których wrogie, odrzucające lub chłodne rodzicielstwo prowadzi do rozwoju osobowości dziecka w kierunku agresywności. Dzieci mogą uczyć się zachowań agresywnych i dysregulacyjnej odpowiedzi na stres od swoich opiekunów (Patterson i in., 1992). Mogą też

tworzyć „wewnętrzne modele operacyjne” jako wzorce swojej roli w interakcjach społecznych. Pozabezpieczne przywiązanie ukształtowane w bezpośredniej relacji z bliskim opiekunem prowadzi do spostrzegania innych jako wrogich i niegodnych zaufania (Bowlby, 1988), czyli wykształcenia takich przekonań, które są powiązane z agresywnością dzieci (Dodge, 1986). I chociaż większość badań dotyczących związków między przywiązaniem a agresją dzieci prowadzonych jest w okresie wczesnego i średniego dzieciństwa, nie można pominąć tego, że przywiązanie odgrywa też istotną rolę w kształtowaniu się zachowań nastolatków. W badaniach nad okresem dzieciństwa wykazano zwiększoną agresywność u dzieci z niepewnym wzorcem przywiązania, (Fagot, Kavanagh, 1990; Lewis, Feiring, McGuffog, Jaskir, 1984; Renken, Egeland, Marvinney, Mangelsdorf, Sroufe, 1989). W kolejnych pracach podjęto analizy związku między nieprzestrzeganiem norm i agresywnością dzieci a antyspołecznym zachowaniem w okresie dojrzewania, chociaż tylko niektóre z nich eksplorują ich powiązania z przywiązaniem.

I wreszcie, kilka koncepcji i dowodów empirycznych wskazuje, że istotnym czynnikiem zwiększającym osobowościową (*personality-based aggression*) skłonność do agresywności jest płeć. Istnieją badania potwierdzające, że u mężczyzn, w porównaniu z kobietami, ryzyko wystąpienia eksternalizacji problemów jest większe (Sanson, Oberkleid, Pedlow, Prior, 1991; Zahn-Waxler, 1993). Związek między płcią a agresywnością jest wykorzystywany jako argument za biologicznym podłożem zachowań antyspołecznych (Archer, McDaniel, 1995; Morton, Rafto, 2006). Chociaż coraz więcej dowodów wskazuje, że powiązania między płcią a agresją nie są tak bezpośrednie jakby się wydawało (m.in. Eagly, Wood, 1999). Czynniki biologiczne mogą przyczyniać się do większej podatności płci męskiej na kształtowanie się zachowań agresywnych, o ile wystąpią dodatkowe czynniki ryzyka, które mogą tkwić zarówno w samej sytuacji, jak i swoistych uwarunkowaniach środowiskowych i osobowościowych (por. Björkqvist, Österman, Lagerspetz, 1994; Zocollilo, 1993). Najczęściej wskazuje się na czynniki kulturowe, bowiem w rodzinach bardziej akceptuje się agresję u chłopców niż u dziewczyn. Dodatkowo chłopcy podczas procesu wychowania doświadczają, w porównaniu z dziewczynami, więcej kontroli (Lytton, Romney, 1991) i mniej ciepła (Malatesta, Wilson, 1988), co może stanowić istotny czynnik ryzyka rozwoju agresywności (Rubin, Chen, McDougall, Bowker, McKinnon, 1995). W prezentowanych badaniach sprawdzamy zależność między płcią a osobowościową skłonnością do agresywności młodych ludzi jako predyktora zachowań agresywnych.

Model badań i metoda badawcza

W modelu badawczym przyjęto wielowymiarowy model agresji, oparty na ogólnym modelu agresji (*general aggression model* – GAM) zaproponowanym przez Andersona i Bushmana (2002). Jest to trójfazowy dynamiczny model, w którym ważną rolę odgrywają czynniki sytuacyjne, zasoby indywidualne, aktualny stan psychofizyczny oraz liczne sprzężenia zwrotne związane z procesem ewaluacji konsekwencji podjętych działań, które wtórnie wpływają na utrwalanie lub hamowanie danych zachowań i interpretacji w przyszłości (Anderson, Carnagey, 2004; Wojciszke, 2011). Zgodnie z GAM (Anderson, Bushman, 2002), pojawienie się agresji w dużym stopniu zależy od aktywacji i wykorzystywania przechowywanych w pamięci doświadczeń związanych z agresją, rozpoznaniu sytuacji jako wrogiej, zagrażającej lub prowokacyjnej oraz gotowości do agresywności, która jest związana z pobudzeniem fizjologicznym, procesami poznawczymi oraz złością. Uruchomiona w ten sposób gotowość agresji podlega procesom decyzyjnym, w wyniku których jednostka reaguje w formie zachowań o charakterze impulsywnym lub przemyślanym. Pytanie, jakie pojawiło w kontekście prezentowanych badań, dotyczy możliwości traktowania agresywności (w znaczeniu cechy osobowości) jako czynnika podatności na problemy eksternalizacyjne w okresie dojrzewania. Poszukiwano też intrapersonalnych (*personality-based*) korelatów agresywności u młodych ludzi.

Cel badania

W obecnym badaniu przeprowadzona została weryfikacja założeń o roli podmiotowych cech jednostki na agresywność nastolatków. Ocenie poddano takie cechy osobowości, jak temperament, przywiązanie i poziom agresywności, oraz dodatkowo zachowania agresywne, czyli wchodzenie w rolę ofiary lub sprawcy. W badaniach przyjęto założenie, że zmienne niezależne są w ontogenezie pierwotne w stosunku do agresywności, w związku z tym mogą wpływać na jej rozwój i poziom natężenia. Możliwe, że w trakcie rozwoju osobowości zmienne te wchodzą we wzajemne zależności. W analizach uwzględniono także wiek i płeć badanych oraz ich cechy socjodemograficzne. Przed rozpoczęciem badań przyjęto następujące hipotezy:

1. Dominującą cechą temperamentu u osób z wysokim poziomem agresywności jest gniew.

2. Pozabezpieczne przywiązanie (niski poziom więzi i zaufania oraz wysoki poziom alienacji) koreluje dodatnio z wysokim poziomem agresywności, we wszystkich jej wymiarach.
3. Istnieje związek między płcią, wiekiem i cechami socjodemograficznymi badanych a poziomem ich agresywności.
4. Wysoki poziom agresywności jest predyktorem zachowań agresywnych jednostki.

Narzędzia badawcze

Do oceny przywiązania wykorzystano dwie podskale *Inwentarza przywiązania do rodziców i rówieśników* Armsdena i Greenberga (1987; *Inventory of Parent and Peer Attachment* – IPPA) – wersja eksperymentalna, służące do oceny u osób młodych afektywno-poznawczych wzorców przywiązania jako źródła psychicznego bezpieczeństwa. Teoretyczne ramy IPPA stanowi teoria przywiązania, pierwotnie sformułowana przez Bowlby’ego i niedawno rozszerzona przez innych badaczy. Oceniane są cztery szerokie wymiary przywiązania: więź, poziom wzajemnego zaufania, jakość komunikacji oraz zakres gniewu i alienacji. Każda skala zawiera 25 pytań kodowanych na 5-stopniowej skali Likerta. Uzyskane wyniki mieszczą się w przedziale 25–100 punktów, w tym dla podskali Więź i Zaufanie – 10–50, dla podskali Komunikacja – 9–45, a dla podskali Alienacja – 6–30. Współczynniki rzetelności (α -Cronbacha) dla podskali Więź-Matka wynoszą 0,87, a dla podskali Więź-Ojciec – 0,89. Psychometryczne badania trafności dały zadowalające rezultaty. Inwentarz jest powszechnie używany w Stanach Zjednoczonych (np. Armsden, Greenberg, 1987), natomiast w Polsce wykorzystywany jest w nielicznych badaniach (Gajewski, Małkowska-Szcutnik, 2012; Grzegorzewska, 2013; Mazur, Małkowska-Szcutnik, 2011).

Do pomiaru temperamentu wykorzystano *Kwestionariusz temperamentu EAS* autorstwa Bussa i Plomina w polskiej adaptacji Oniszczenko (1997). Posłużono się wersją samoopisową *Kwestionariusza EAS-D – wersja dla dorosłych* do oceny temperamentu osób powyżej 13 r.ż. Kwestionariusz EAS-D składa się z 20 pozycji tworzących pięć skal: Niezadowolienie (N), Strach (S), Złość (Z), Aktywność (A) i Towarzystwość (T). Współczynniki rzetelności (α -Cronbacha) mieszczą się w granicach 0,57–0,74. Pomiaru trafności prezentowanego kwestionariusza dokonano za pomocą analizy macierzy interkorelacji między skalami, trafności czynnikowej,

korelacji z innymi cechami temperamentu i osobowości oraz badań genetycznych. Uzyskano dobre rezultaty (por. Oniszczenko, 1997).

Kwestionariusz agresji (Aggression Questionnaire; Buss, Perry, 1992) wykorzystano do zbadania indywidualnych różnic w poziomie agresji. Kwestionariusz składa się z 29 pozycji służących do pomiaru czterech czynników agresywności: Agresji Fizycznej, Agresji Słownej, Gniewu oraz Wrogości, ocenianych na pięciopunktowej skali (od 1 – *zupełnie do mnie nie pasuje*, do 5 – *całkowicie do mnie pasuje*). Zgodność wewnętrzną poszczególnych skal i całego kwestionariusza wynosi od 0,72 (Agresja Słowna) do 0,89 (cały kwestionariusz). Retest rzetelności całego narzędzia po dziewięciu tygodniach również wskazał na zadowalające wartości czynników korelacji (od 0,72 dla skali Gniewu, do 0,80 dla skali Agresji Fizycznej i dla całego kwestionariusza; Buss Perry, 1992).

Informacje dotyczące zachowań agresywnych w szkole zostały zebrane za pomocą *Mini Direct and Indirect Aggression Inventory (Mini-DIA)*. Mini-DIA jest skróconą, mniej czasochłonną wersją *Direct-Indirect Aggression Scales* (Österman, Björkqvist, 1998). Wykazano, że generuje ona podobne wyniki jak oryginalna wersja. Zamiast wieloczynnikowych skal mierzących fizyczną, werbalną i pośrednią agresję, skale są jednoczynnikowe, a rodzaje agresji są definiowane respondentom jako:

1. agresja fizyczna: „inny uczeń na przykład uderzył, kopnął albo popchnął cię”;
2. agresja werbalna: „inny uczeń na przykład krzyczał na ciebie albo mówił krzywdzące rzeczy o Tobie albo [dodane w wersji irańskiej] o Twojej rodzinie”;
3. pośrednia agresja: „inny uczeń rozpowiadał złośliwe plotki, nieprawdziwe historie na twój temat albo wykluczył cię z czegoś”.

Respondenci na 5-stopniowej skali (od 0 – *nigdy* do 4 – *często*) zaznaczali w jakim stopniu doświadczyli takich sytuacji. *Kwestionariusz Mini-DIA* istnieje w dwóch wersjach – wersji ofiary i wersji sprawcy.

Do oceny zmiennych socjodemograficznych wykorzystano ankietę zbierającą informacje na temat wieku, płci, liczby rodzeństwa, wykształcenia matki, wykształcenia ojca i sytuacji materialnej rodziny badanych.

Charakterystyka badanych grup

W badaniach uczestniczyło 120 osób między 16 a 19 r.ż., głównie uczniów i studentów. Badana grupa składała się z 72 dziewczyn (60%) i 48 chłopców (40%). Dobór do grupy badawczej był celowy. Kryterium doboru stanowił wiek biologiczny

w przedziale między 16 a 19 r.ż. Wybrano je ze względu na zachodzące w tym okresie zmiany dotyczące zarówno funkcjonowania psychicznego, jak relacji społecznych związanych z realizacją zadań rozwojowych tego okresu. Badania przeprowadzono grupowo w trakcie zajęć szkolnych w klasach szkół ponadgimnazjalnych (liceów ogólnokształcących i zawodowych), pod nadzorem psychologa szkolnego. Zarówno szkoły, jak i klasy dobrano losowo. W przypadku uczniów niepełnoletnich uzyskano zgodę rodziców. Różnica między chłopcami a dziewczynami odzwierciedla ich rzeczywisty stosunek w wylosowanych szkołach.

Wyniki

W prezentowanych badaniach analizowano poszczególne cechy temperamentu (towarzyskość, aktywność, gniew, strach i niezadowolenie), przywiązania (zaufanie, więź, komunikacja i alienacja), agresywności (ogólny poziom agresywności, wrogość, złość, reakcje w formie werbalnej, reakcje w formie fizycznej) oraz zachowań agresywnych (rola agresora, rola ofiary).

Wyniki analiz statystycznych wskazują na związki temperamentu z poziomem agresywności prawie we wszystkich jego wymiarach. Wymiar gniewu¹ jest związany zarówno z poziomem ogólnym poziomu agresji ($r = 0,272, p < 0,01$), wrogością ($r = 0,248, p < 0,01$), złością ($r = 0,212, p < 0,05$), jak i reakcjami w formie werbalnej i fizycznej ($r = 0,216, p < 0,05$). Należy także zwrócić uwagę na związek temperamentalnego niezadowolenia z wrogością ($r = 0,248, p < 0,05$). Przytoczone analizy wskazują na związki poszczególnych wymiarów temperamentu z wymiarami agresywności (por. tab. 1). Analiza regresji wykazała, że typ temperamentu warunkuje blisko 1% wymiaru wrogości ($R^2 = 0,007, p < 0,003$).

1 Należy rozróżnić gniew jako cechę temperamentu i złość jako cechę agresywności.

Tabela 1. Związki między temperamentem a poziomem agresywności (R Pearsona, * $p = 0,05$, ** $p = 0,01$)

Temperament	Agresywność				
	Ogólny poziom agresywności	Wymiar wrogości	Wymiar złości	Reakcje w formie werbalnej	Reakcje w formie fizycznej
Towarzyskość	0,053	0,009	0,170	0,010	-0,077
Aktywność	-0,087	-0,147	0,000	0,044	-0,126
Gniew	0,272**	0,248**	0,212*	0,116	0,216*
Strach	-0,024	0,055	0,071	-0,085	-0,160
Niezadowolenie	0,167	0,217*	0,190*	0,121	-0,049

Przeprowadzone badanie wskazuje także na związek poziomu agresywności z wymiarami przywiązania. Poziom zaufania do matki korelował dodatnio ze wszystkimi wymiarami agresywności, a poziom alienacji w relacji z ojcem i matką w sposób szczególny z wymiarem złości. Zatem te dwa wymiary przywiązania jawią się jako ważne w genezie skłonności agresywnych. Uznano, że wartym zauważenia są rozpoznane związki wymiaru zaufanie do matki z wszystkimi wymiarami agresywności (por. tab. 2) oraz związek złości z alienacją zarówno matki, jak i ojca. W zbudowanym modelu regresji uwarunkowań poszczególnych wymiarów agresywności uwidoczniło się zależność między wymiarem złości a poziomem zaufania do matki. Uzyskany rezultat wskazuje, że model ten wyjaśnia w 30% uzyskiwany przez nastolatków poziom złości ($R^2 = 0,319$, $F(54,365)$, $p < 0,001$, $\beta = 0,565$). Oznaczać to może, że czynnik, jakim jest sposób przywiązania może wpływać na poczucie złości, które jest składnikiem agresywności.

Tabela 2. Związki między wymiarami przywiązania a agresywnością

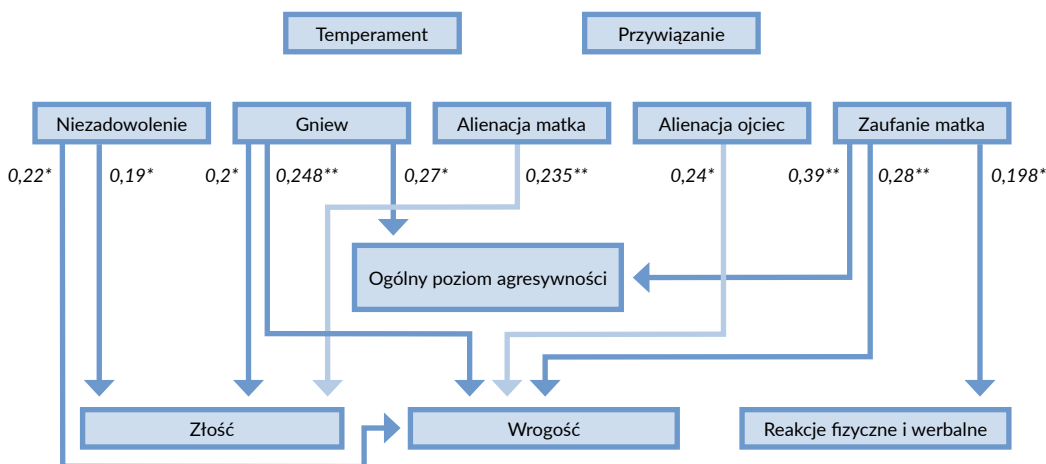
Wymiary przywiązania	Zaufanie matka	Zaufanie ojciec	Komunikacja matka	Komunikacja ojciec	Alienacja matka	Alienacja ojciec
Reakcje fizyczne i werbalne	0,198*	-0,083	0,105	0,097	0,08	-0,038
Wrogość	0,279**	-0,176	0,023	-0,03	0,051	0,224*
Złość	0,565**	-0,114	0,139	0,05	0,235*	0,242*
Ogólny poziom agresji	0,392**	-0,175	0,107	0,041	0,18	0,156
* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$						

Uzyskane wyniki potwierdziły zakładane hipotezy (wybrane wymiary przywiązania i temperamentu są bezpośrednio związane z agresywnością) i wskazały na korelacje wybranych aspektów przywiązania (zaufania i alienacji rodziców) z poziomem agresywności oraz wybranych cech temperamentu (gniew i niezadowolenie) ze strukturami wrogości i złości jako przejawów *personality-based aggressiveness*. Zatem te dwa wymiary przywiązania i temperamentu jawią się jako ważne czynniki w genezie skłonności do agresji (por. rys. 1.)

W testowanym modelu sprawdzano również, czy wiek, płeć i cechy socjodemograficzne osób badanych korelują z poziomem ich agresywności. Nie uzyskano istotnych statystycznie zależności.

Na podstawie badań można zatem wskazać, że na podstawie zbudowanego modelu regresji hierarchicznej można w 30% wyjaśnić ogólny poziom agresywności poprzez temperamentalny gniew oraz zaufanie w relacji z matką ($R^2 = 0,319$, $F = (54,365)$, $p < 0,001$, β gniew temp. = 0,272, β zaufanie matka = 0,392). Te dwa czynniki są w bezpośrednim dodatnim związku z poziomem agresywności nastolatków. Oznacza to, że im wyższy poziom temperamentalnego gniewu i wyższe zaufanie do matki, tym wyższy poziom agresywności. Ponadto związki te są podobne z poszczególnymi komponentami agresywności: wrogością oraz reakcjami werbalnymi i fizycznymi (por. rysunek). Uzyskany model zależności między wymiarami agresywności a temperamentem i przywiązaniem został przedstawiony na rysunku.

Rysunek. Uzyskane związki między poziomem agresywności a zmiennymi podmiotowymi

W kolejnym kroku sprawdzano, czy osobowościowa skłonność do agresji wpływa na podejmowanie zachowań o charakterze agresywnym oraz jaki jest związek zachowań agresywnych z innymi mierzonymi zmiennymi. Mierzono takie behawioralne wskaźniki agresji, jak podejmowanie roli sprawcy i podejmowanie roli ofiary. Uzyskane wyniki badań wskazują, że podejmowanie roli ofiary jest w słabym dodatnim związku z mierzonym poziomem złości ($r = 0,206$, $p \leq 0,05$), wrogości ($r = 0,502$, $p < 0,001$) i ogólnym poziomem agresywności ($r = 0,291$, $p = 0,05$) oraz ujemnym z wiekiem ($r = -0,227$, $p < 0,05$; por. tab. 3). Uzyskane rezultaty wskazują, że częstość podejmowania roli ofiary wzrasta wraz z odczuwanym poziomem złości i wrogości oraz spada wraz z wiekiem.

Natomiast podejmowanie roli agresora jest związane dodatnio ze zmiennymi agresywności, takimi jak: reakcje agresji fizycznej ($r = 0,314$, $p = 0,01$), reakcje agresji werbalnej ($r = 0,302$, $p = 0,001$) oraz ogólnym poziomem agresywności ($r = 0,303$, $p = 0,001$; tab. 5). Oznacza to, że częstość podejmowanych zachowań typu sprawca wzrasta wraz z ogólnym poziomem agresywności, jej przejawami werbalnymi i fizycznymi.

Tabela 3. Związki między zachowaniami typu ofiara i sprawca innymi zmiennymi

Predyktory	Zachowania agresywne	
	Rola ofiary	Rola sprawcy
Wiek	-0,227*	-0,080
Reakcje agresji fizycznej	0,005	0,314**
Reakcje agresji werbalnej	0,087	0,302**
Agresywność - Złość	0,206*	0,145
Agresywność - Wrogość	0,502**	0,169
Ogólny poziom agresywności	0,291**	0,303**

Przedstawione powyżej rezultaty badań wskazują, że zgodnie z oczekiwaniami zawartymi w hipotezie 1 dominującą cechą temperamentu u osób z wysokim poziomem agresywności jest gniew. Hipoteza ta została zatem potwierdzona.

Pozostałe założenia sformułowane w postaci hipotez nie zostały potwierdzone lub zostały potwierdzone częściowo. W przypadku założenia, że pozabezpieczne przywiązanie (niski poziom więzi i zaufania oraz wysoki poziom alienacji) koreluje dodatnio z wysokim poziomem agresywności, we wszystkich jej wymiarach nie został potwierdzony w pełni zatem hipotezę 2 należy odrzucić. Znalezione zależności wskazują, że wysoki poziom zaufania i wysoki poziom alienacji w relacji z matką jest związany przede wszystkim z jednym komponentem agresywności – złością.

Nie potwierdzono, że istnieje związek między płcią, wiekiem i cechami socjodemograficznymi badanych a poziomem ich agresywności, co upoważnia do całkowitego odrzucenia hipotezy 3. Natomiast rozpoznane związki między poziomem agresywności a zachowaniami agresywnymi jednostki wskazują, że charakter tego związku jest bardziej skomplikowany niż zakładano. Wysoki poziom agresywności jest związany, jak zakładano, z przejawianymi zachowaniami jednostki o charakterze sprawcy, ale, co jest zaskakujące, także w typie ofiary. Zatem tę hipotezę należy potwierdzić i wskazać, że agresywność jest istotnie predyktorem zachowań agresywnych, ale zarówno w zachowaniach sprawczych (sprawca), jak i wiktymizacyjnych (ofiara).

Omówienie

Zagadnienia intrapsychicznych uwarunkowań poziomu agresywności oraz częstości podejmowania zachowań w typie agresora lub ofiary dotyczą wielu obszarów związanych z funkcjonowaniem psychiki młodego człowieka w różnych środowiskach i różnych kontekstach rozwojowych. Model badawczy oparto na teoretycznej koncepcji agresji (tzw. ogólny model agresji; *general aggression model* – GAM), która osadzona jest w podejściu społeczno-poznawczym. GAM wskazuje na kluczową rolę zarówno decyzji jednostki w przypadku podjęcia danego zachowania w określonej sytuacji (np. sytuacja prowokacji, zagrożenia, ataku), jak i konstrukt pośredniczącego, którym może być gotowość do agresji. Wybór tego modelu teoretycznego został podyktowany tym, że zawiera on wszystkie ważne z punktu widzenia problemu badawczego elementy: ocenę sytuacji, pobudzenie fizjologiczne i emocjonalne (złość) oraz czynnik emotywno-poznawczy (gniew). Decyzje jednostki co do zachowań agresywnych są podejmowane na podstawie własnych wcześniejszych doświadczeń i ich konsekwencji (Anderson, Bushman, 2002; Wojciszke, 2011). W przyjętym modelu badawczym cechy i właściwości jednostki można traktować jako jej swoiste zasoby, które mogą warunkować przebieg procesu podejmowania określonego zachowania. Ze względu na możliwość zmian określonych czynników każdorazowo zachowanie jednostki może być inne. Badania Krahe (2014) wskazują jednak na siłę schematów poznawczych uruchamianych pod wpływem określonego bodźca sytuacyjnego. Ze względu na wiele odniesień i możliwość bardzo szerokiej dyskusji między zmiennymi biopsychologicznymi a podejmowanymi zachowaniami agresywnymi w okresie późnego okresu dojrzewania, w którym wiele pierwotnych struktur może ulegać przeobrażeniu i transformacji, omówienie zostaje ograniczone do związków płci i czynników socjodemograficznych, temperamentu i przywiązania oraz zagadnień związanych z możliwością poszukiwań związków między osobowościową skłonnością do agresji a podjętym zachowaniem agresywnym.

W prezentowanym badaniu zastała przeprowadzona weryfikacja założeń o roli podmiotowych cech jednostki (takich jak temperament i przywiązanie) w kształtowaniu się agresywności oraz analiza związków między agresywnością a podejmowaniem zachowań sprawcy i ofiary jako przykład behawioralnego wymiaru agresywności. Badania te nawiązują do szeroko obecnie dyskutowanego ogólnego modelu agresji zaproponowanego przez Andersona i Bushmana (2002). Ostatnie badania nad weryfikacją tego modelu (Parrot, 2013) akcentują wpływ czynników sytuacyjnych na podejmowanie zachowań agresywnych oraz wskazują na pośredni i ograniczony wpływ zmiennych osobowościowych, m.in. temperamentu i przywiązania czy agresywności,

na podejmowanie i przejawianie zachowań agresywnych. W badaniu podjęto jednak próbę oszacowania wpływu tych uwarunkowań psychologicznych (wzajemnych zależności między uwarunkowaniami związanymi z temperamentem, z przywiązaniem i przejawianą agresywnością oraz między agresywnością a zachowaniem jednostki).

Pierwszym wartym przedyskutowania wynikiem w niniejszych badaniach jest brak związku między płcią i innymi cechami socjodemograficznymi a przejawianym poziomem agresywności. Uzyskane rezultaty wskazują na ograniczoną rolę zmiennej skraccającej, którą rozumiemy jako płęć biologiczną, w powstawaniu agresywności. Chociaż jest to zgodne z wynikami wcześniejszych badań, wskazującymi na znaczenie płci w przejawianych rodzajach agresywności. Można tu wspomnieć o jednoznacznych wynikach wskazujących, że mężczyźni są częściej sprawcami przemocy fizycznej niż kobiety (Krahé, 2005). Ostatnie badania wskazują jednak na częstsze wykorzystywanie przez agresywne kobiety pośrednich, relacyjnych form przemocy (Björkqvist, 1994). Należy zauważyć, że badania te dotyczą przejawów agresywności w postaci zachowań, a nie samej cechy agresywności. Badania Farnickiej (2014) nad związkiem płci i poziomem akceptacji agresji i gotowości do agresji wśród młodych dorosłych, wykazały, że istnieją różnice między płciami w określonych sferach agresywności. Pomiaru dokonywano co prawda innym narzędziem do oceny agresywności (IGAI, Frączek, Konopka, Smulczyk, 2012), więc wyniki nie do końca mogą być porównywane. Tym niemniej wśród kobiet ujawniła się skłonność do gotowości do agresji w wymiarze emocjonalnym, a wśród mężczyzn w wymiarze nawykowym. Nie ujawniono jednak różnic ze względu na płęć w poziomie aprobaty zachowań agresywnych. Rezultaty te wskazują na znaczenie środowiska i kontekstu życiowego, który modyfikuje gotowość do agresji przejawiającą się agresywnością (Brzezińska 2005). Ponadto należy zauważyć, że prezentowane badania są ograniczone do osób z wystarczającym poziomem samokontroli, ponieważ żadna z osób biorących w badaniu nie weszła w konflikt z prawem ze względu na zachowania agresywne. Zatem ciekawym byłoby sprawdzenie tych wyników w kolejnej grupie badanej, którą mogłyby być nastolatki z rozpoznanymi zaburzeniami zachowania (Wójcik, 1978)

Drugi rezultat, który należy uwypuklić, to wykazane związki temperamentu i przywiązania z poziomem agresywności. Wykorzystane narzędzie do badania agresywności umożliwiło pełną analizę wpływu temperamentu i przywiązania na różne przejawy agresywności: jej komponentu emocjonalnego, poznawczego oraz reakcji werbalnych i fizycznych. Na podstawie przeprowadzonych badań można zauważyć charakterystyczne wzorce relacji między poszczególnymi wymiarami agresywności.

Jednoznaczne umiarkowane związki między wymiarem temperamentu gniew uzyskano w stosunku do wszystkich wymiarów agresywności. Wymiar gniewu jest związany zarówno z poziomem ogólnym poziomu agresji ($r = 0,272, p < 0,01$), wrogością ($r = 0,248, p < 0,01$), złością ($r = 0,212, p < 0,05$), jak i reakcjami w formie werbalnej i fizycznej ($r = 0,216, p < 0,05$). Należy także zwrócić uwagę na związek temperamentalnego niezadowolenia z wrogością ($r = 0,248, p < 0,05$). Przytoczone analizy wskazują na związki poszczególnych wymiarów temperamentu z wymiarami agresywności. Ma to swoje uzasadnienie teoretyczne, bowiem, jak twierdzą Rothbart i Bates (1998), kilka dowodów wskazuje na związek między temperamentem a przystosowaniem. Związki te dotyczyły zarówno pozytywnego, jak i negatywnego przystosowania objawiającego się m.in. w postaci zachowań agresywnych. W piśmiennictwie wskazuje się także, że jest wysoce prawdopodobne, iż charakter procesów łączących agresję i agresywność z temperamentem jest interakcyjny. Z tej perspektywy problemy z zachowaniem mogą być rezultatem wzajemnych relacji między właściwościami temperamentu dziecka a reakcjami dorosłych na wyzwania wynikające z takiej charakterystyki temperamentu (Clark, Watson, Mineka, 1994; Reid, Patterson, 1989; Rothbart, Bates, 1998; Rothbart, Derryberry, Posner, 1994; Rothbart, Posner, Hershey, 1995). Nurmi wskazuje także, że interakcyjność należy uwzględniać w przypadku każdej tworzącej się relacji zarówno wychowawczej, jak i rówieśniczej, bowiem pod wpływem doświadczeń szczególnie w okresie dorastania mogą one nabierać zindywidualizowanego i swoistego dla danej sytuacji charakteru (Nurmi, 2004).

Analiza regresji wykazała, że typ temperamentu warunkuje blisko 1% wymiaru wrogości ($R^2 = 0,007, p < 0,003$). I chociaż uzyskane korelacje nie są zbyt silne, wskazują, że temperamentalny gniew jest istotnym predyktorem agresywności (globalnej) w każdym jej aspekcie (emocjonalnym – złość, poznawczym – wrogość i w aspekcie zachowań). Natomiast wymiar temperamentalnego niezadowolenia koreluje z obszarami emotywno-kognitywnymi. Może to oznaczać, że w rozpoznaniu sytuacji jako wrogiej, prowokacji lub neutralnej ma swój udział właśnie ten wymiar. Może on stanowić wskaźnik swoistej gotowości do interpretacji rzeczywistości jako zagrażającej lub wrogiej. Zagadnienie wpływu wrogiego stylu atrybucji na podejmowanie zachowań agresywnych opisali Dill, Anderson, Anderson i Deuser (1997).

Uzyskane wyniki wskazują także na związek zaufania i alienacja w relacji przywiązania z poziomem agresywności nastolatków. Zatem te dwa wymiary przywiązania jawią się jako ważne w genezie zachowań agresywnych. Ciekawym wynikiem są rezultaty wskazujące, że istnieją umiarkowanie dodatnie korelacje między zaufaniem matki a różnymi wymiarami agresywności. Rezultat ten jest o tyle zaskakujący, że

w piśmiennictwie rzadko zauważa się, że zaufanie w relacji przywiązaniowej może podnosić poziom agresywności nastolatka, a szczególnie wymiar złości. Uzyskany rezultat wskazuje, że model ten wyjaśnia w 30% uzyskiwany przez nastolatki poziom złości ($R^2 = 0,319$, $F(54,365)$, $p < 0,001$, $\beta = 0,565$). Oznacza to, że przywiązanie może wpływać na poczucie złości, które jest składnikiem agresywności. W sposób pośredni wynik ten można tłumaczyć nieprawidłowym przebiegiem rozwoju w okresie dojrzewania w odniesieniu do kształtowania się własnej tożsamości i niezależności od rodziców. Wzrastająca dojrzałość reprodukcyjna wyzwala ewolucyjnie adaptacyjny mechanizm promujący emocjonalne oddzielenie się od rodziny pochodzenia (Steinberg, 1989). Ponadto wzrasta dystans emocjonalny między dziećmi i ich rodzicami (Fuligni 1998; Steinberg 1988). W okresie dojrzewania młodzież poszukuje większej niezależności i więcej okazji do samodzielnego podejmowania decyzji. W dużej mierze jest to związane z rozwojem abstrakcyjnego myślenia, co powoduje, że młodzi ludzie są bardziej krytyczni wobec rodziców, idealizując ich obraz „jaki powinien być” (Collins, 1990). Z perspektywy psychologii rodziny okres dojrzewania dziecka jest zadaniem dla rodziców. Ze względu na rozwojowe zmiany zachodzące u dziecka zarówno w sferze poznawczej, jak i w zakresie zmian potrzeb (wzrost potrzeby samodzielności i indywidualności), muszą oni zmienić styl relacji z nim (Smetana, 2010). Zatem nadmierne przywiązanie do matki w tym okresie może być przejawem zaburzenia w separacji i indywidualności, ale hipoteza ta wymaga empirycznej weryfikacji.

Rozpoznane związki wymiaru zaufanie do matki z wszystkimi wymiarami agresywności oraz związek złości z alienacją zarówno matki, jak i ojca mogą wskazywać na genezę postawy wrogiej i odrzucającej. W piśmiennictwie ten problem sygnalizowano w badaniach nad stylami/postawami rodzicielskimi a gotowością do agresywności i przejawianymi zachowaniami agresywnymi. Wyniki badań (Bakiera, 2014; Farnicka, Liberska, 2014; Konopka, Frączek, Dominiak-Kochanek, 2013; Rutkowska, Frączek, 2013) jednoznacznie wskazują, że nadmierne zaufanie i wycofanie emocjonalne z relacji mogą być odbierane jako zachowania obojętne lub nadmierne przyzwalające, a czasem wręcz wrogie, i są związane z przejawianymi przez nastolatki i dzieci zachowaniami agresywnymi.

Rezultaty badania związku osobowościowej skłonności do agresji z podejmowanymi zachowaniami o charakterze agresywnym (zarówno ofiary, jak i sprawcy) wskazują, że podejmowanie roli ofiary jest w słabym dodatnim związku z mierzonym poziomem złości oraz ogólnym poziomem agresywności oraz ujemnym z wiekiem ($r = -0,227$ $p < 0,05$). Uzyskane wyniki wskazują zatem, że częstość podejmowania roli ofiary wzrasta wraz z odczuwanym poziomem złości i wrogości i jednocześnie

spada wraz z wiekiem. Zatem czynnikiem ochronnym, który minimalizuje w pewien sposób częstość bycia ofiarą jest wiek.

Zauważono natomiast, że podejmowanie roli agresora jest związane dodatnio ze zmiennymi agresywności, takimi jak: reakcje agresji fizycznej ($r = 0,314, p = 0,01$), reakcje agresji werbalnej ($r = 0,302, p = 0,001$) oraz ogólnym poziomem agresywności ($r = 0,303, p = 0,001$). Oznacza to, że częstość podejmowanych zachowań typu sprawca wzrasta wraz z ogólnym poziomem agresywności oraz częstością ich przejawiania w postaci agresji fizycznej i werbalnej. W tym wypadku można wnioskować o samonakręcającą się spiralę agresywności i kolejnych zachowań agresywnych.

Uzyskane wyniki wskazują na konieczność rozróżnienia wymiarów agresywności w zależności od podejmowanych zachowań typu ofiara lub sprawca. Rozróżnienie to powinno dotyczyć zarówno uwarunkowań owych konstruktów, jak i związku z przejawami behawioralnymi. Na agresywność wpływają bowiem uwarunkowania temperamentalne i związane z przywiązaniem, natomiast w przypadku zachowań związku te są ograniczone. W tym zakresie uzyskane rezultaty są zgodne z omawianym powyżej modelem GAM, który wyraźnie oddziela procesy związane z pobudzeniem jednostki, odczuwaną wrogością i złością oraz uruchomionymi procesami przetwarzania informacji od procesów

Podsumowanie

Opisywane badanie miało na celu wskazanie znaczenia relacji przywiązaniowych oraz temperamentu dla konstruktów, jakim jest agresywność, oraz podejmowania zachowań typu sprawca i ofiara. Uzyskane wyniki wskazują na bezpośredni wpływ typu deficytu bliskości i nadmiaru zaufania rodziców i wymiarów temperamentu (gniew i niezadowolenie) na konstrukty związane z agresywnością. Na podstawie badań można stwierdzić, że dominującą cechą temperamentu u osób z wysokim poziomem agresywności jest gniew. Ponadto znaleziona zależność wskazująca, że wysoki poziom zaufania i wysoki poziom alienacji w relacji z matką jest związany z komponentem agresywności – złością.

W badaniach stwierdzono, że związek między płcią, wiekiem i cechami socjodemograficznymi badanych a poziomem ich agresywności jest nieistotny. Wykazano natomiast ochronną funkcję wieku w przypadku podejmowania zachowań w typie ofiary. Ponadto rozpoznane związki między poziomem agresywności a zachowaniami agresywnymi jednostki wskazują, że związek ten jest istotny i bardziej skomplikowany niż zakładano. Wykazano także, że wysoki poziom agresywności jest związany

z przejawianymi zachowaniami jednostki o charakterze sprawcy, ale także w typie ofiary. Podejmowanie tych zachowań zależy od przeważającego wymiaru agresywności: częstość podejmowanych zachowań typu sprawca wzrasta wraz z ogólnym poziomem agresywności oraz częstością ich przejawiania w postaci agresji fizycznej i werbalnej, natomiast częstość podejmowania zachowań typu ofiara wzrasta wraz z odczuwanym poziomem złości i wrogości. Zatem dokładne sprawdzenie struktur agresywności mierzonych kwestionariuszem Bussa-Perry'ego pozwala na przewidywanie nie tylko częstości podejmowanych zachowań agresywnych, ale i ich typu (agresor, sprawca).

Przedruk za zgodą wydawcy. Artykuł pierwotnie ukazał się w:

Current Issues in Personality Psychology, 3(1), 25–35.

© 2016 Institute of Psychology, University of Gdansk

E-maile autorek: m.farnicka@wpps.uz.zgora.pl, i.grzegorzewska@wpps.uz.zgora.pl.

Bibliografia

- Archer, D., McDaniel, P. (1995). Violence and gender: Differences and similarities across societies. W: B. R. Ruback, N. A. Wiener (red.), *Interpersonal violent behaviors* (s. 63–87). Nowy Jork: Springer.
- Allen, J. P., Aber, J. L., Leadbeater, B. J. (1990). Adolescent problem behaviors: the influence of attachment and autonomy. *Psychiatry Clinics of North America*, 13(3), 455–467.
- Amberson, S. R. (1978). *Child Development*. Nowy Jork: Holt, Rinehart and Winston.
- Anderson, C. A., Bushman, B. J. (2002). Human aggression. *Annual Review of Psychology*, 53(1), 27–51.
- Anderson, C. A., Carnagey, N. L. (2004). Violent evil and the general aggression model. W: A. Miller (red.), *The Social Psychology of Good and Evil* (s. 168–192). Nowy Jork: Guilford Publications.
- Armsden, G. C., Greenberg, M. T. (1987). The inventory of parent and peer attachment: relationships to well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 16(5), 427–454.
- Bakiera, L. (2014). Aversive Parenting. W: C. Pagani, M. Farnicka, H. Liberska, J. M. Ramirez (red.), *Social and developmental conditionings* (s. 97–98). Warszawa: Difin.

- Barnown, S., Lucht, M., Freyberger, H. J. (2005). Correlates of aggressive and delinquent conduct problems in adolescence. *Aggressive Behavior*, 31(1), 24–39
- Berkowitz, L. (2012). A Different view of anger: the cognitive-neoassociation conception of the relation of anger to aggression. *Aggressive Behavior*, 38(4), 322–333
- Björkqvist, K. (1994). Sex differences in physical, verbal and indirect aggression. *Sex Roles*, 30(3), 177–188.
- Björkqvist, K. (2001). Different names, same issue. *Social development*, 10(2), 272–274.
- Björkqvist, K., Österman, K., Lagerspeatz, K. M. J. (1994). Sex differences in covert aggression among adults. *Aggressive Behavior*, 20(1), 27–33.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure base. Clinical applications of attachment theory*. Londyn: Routledge.
- Buss, A. H., Perry, M. P. (1992). The aggression questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452–459.
- Clark, L. A., Watson, D., Mineka, S. (1994). Temperament, personality, and the mood and anxiety disorders. *Journal of Abnormal Psychology*, 103(1), 103–116.
- Cloninger, C. R. (1997). A psychobiological model of personality and psychopathology. *Journal of Psychosomatic Medicine*, 37(2), 91–102.
- Coie, J., Dodge, K., Coppotelli, H. (1982). Dimensions and types of social status: a cross-age perspective. *Developmental Psychology*, 18(4), 557–570.
- Collins, W. A. (1990). Parentchild relationships in the transition to adolescence: Continuity and change in interaction, affect, and cognition. W: R. Montemayor, G. Adams, T. Gullotta (red.), *Advances in Adolescent Development, Vol 2: The Transition from Childhood to Adolescence* (s. 85–106). Beverly Hills: Sage Publications.
- DeRosier, M. E., Kupersmidt, J. B., Patterson, C. J. (1994). Children's academic and behavioral adjustment as a function of the chronicity and proximity of peer rejection. *Child Development*, 65(6), 1799–1813.
- Dill, K. E., Anderson, C. A., Anderson, K. B., Deuser, W. E. (1997). Effects of aggressive personality on social expectations and social perceptions. *Journal of Research in Personality*, 31(2), 272–292.
- Dodge, K. A. (1986). A social information processing model of social competence in children. W: M. Perlmutter (red.), *Minnesota Symposium on Child Psychology* (Vol. 18). Hillsdale: Erlbaum.
- Dodge, K. A., Pettit, G. S. (2003). A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39(2): 349–371.

- Eagly, A. H., Wood, W. (1999). The origins of aggression sex differences: Evolved dispositions versus social roles. *Behavioral and Brain Sciences*, 22(02), 223–224.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., Eggum, N. D. (2010). Emotion-related self-regulation and its relation to children's maladjustment. *Annual Review of Clinical Psychology*, 6, 495–525.
- Elliott, D. (1994). Serious violent offenders: onset, developmental course and termination. *Criminology*, 32(1), 1–21.
- Fagot, B. I., Kavanagh, K. (1990). The prediction of antisocial behavior from avoidant attachment classifications. *Child Development*, 61(3), 864–873.
- Farnicka, M., Liberska, H. (2013). *Selected conditionings of aggressive behavior among polish student. Psychology Research*, 4(12), 687–692.
- Farrington, D. P. (1991). Childhood aggression and adult violence: Early precursors and later-life outcomes. W: D. J. Pepler, K. H. Rubin (red.), *The Development and Treatment of Childhood Aggression* (s. 5–29). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Fergusson, D. M., Horwood, L. J., Ridder, E. M. (2005). Show me the child at seven: the consequences of conduct problems in childhood for psychosocial functioning in adulthood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 46(8), 837–849.
- Frączek, A., Konopka, K., Smulczyk, M. (2013). Sex and country related specificity of readiness for aggression among adolescents. *Przeгляд Badań Edukacyjnych*, 17(2), 87–97.
- Fulgini, A. J. (1998). Parental authority, adolescent autonomy, and parentadolescent relationships: a study of adolescents from Mexican, Chinese, Filipino, and European backgrounds. *Developmental Psychology*, 34(4), 782–792.
- Gajewski, J., Małkowska-Szcutnik, A. (2012). Rodzinne i rówieśnicze czynniki związane z upijaniem się i paleniem tytoniu przez 15-letnią młodzież. *Developmental Period Medicine*, 16(4), 322–328.
- Grzegorzewska, I. (2013). *Odporność psychiczna dzieci alkoholików*. Warszawa: Scholar.
- Kaźmierczak, M., Błażek, M., Pastwa-Wojciechowska, B. (2013). Osobowościowe korelaty postaw przemocy wobec kobiet i mężczyzn z uwzględnieniem poziomu organizacji osobowości O. Krenberga. *Czasopismo Psychologiczne*, 19(1), 37–46.
- Kazdin, A. E. (1995). *Conduct disorders in childhood and adolescence* (wyd. II). Thousand Oaks: Sage.
- Konopka, K., Frączek, A., Dominiak-Kochanek, M. (2013) *Parenting styles and readiness for interpersonal aggression among young adults*. Referat wygłoszony na XVII Workshop Aggression, Bielefeld, 7–9.11.2013.
- Krahé, B. (2005). *Agresja*. Gdańsk: GWP.

- Krahé, B. (2014). Sexual aggression in adolescence: risky sexual scripts and sexual behaviors. *Rocznik Lubuski*, 40(1), 75–90.
- Kupersmidt, J. B., Coie, J. D. (1990). Preadolescent peer status, aggression, and school adjustment as predictors of externalising problems in adolescence. *Child Development*, 61(5), 1350–1362.
- Lewis, M., Feiring, C., McGuffog, C., Jaskir, J. (1984). Predicting psychopathology in six year-olds from early social relations. *Child Development*, 55(1), 123–136.
- Lytton, H., Romney, D. M. (1991). Parents' differential socialization of boys and girls: a meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 109(2), 267–296.
- Malatesta, C. Z., Wilson, A. (1988). Emotion cognition interaction in personality development: a discrete emotions, functionalist analysis. *British Journal of Social Psychology*, 27 (Pt 1)(1), 91–112.
- Mazur, J., Małkowska-Szcutnik, A. (2011). *Wyniki badań HBSC 2010. Raport techniczny*. Warsaw: IMiD.
- Moffitt, T. E., Caspi, A., Harrington, H., Milne, B. J. (2002). Males on the life course-persistent and adolescence-limited antisocial pathways: Follow-up at age 26 years. *Development and Psychopathology*, 14(1), 179–207.
- Morton, B. E., Rafto, S. (2006). Sex and Aggression. W: K. Österman, K. Björkqvist (red.), *Contemporary Research on aggression* (s. 279–287). Abo: Abo Akademi University.
- Nurmi, J.-E. (2004). Socialization and self-development: Channeling, selection, adjustment and reflection. W: R. Lerner, L. Steinberg (red.), *Handbook of adolescent psychology* (s. 243–256). Nowy Jork: Wiley.
- Olewus, D. (1979). Stability of aggressive reaction patterns in males. *Psychological Bulletin*, 86(4), 852–875.
- Oniszczenko, W. (1997). *Kwestionariusz Temperamentu EAS Arnolda H. Bussa i Roberta Plomina. Wersja dla dorosłych i dla dzieci. Adaptacja polska. Podręcznik*. Warszawa: PTP.
- Österman, K., Björkqvist, K. (1998). *The mini direct indirect aggression inventory*. Abo: Abo Akademii.
- Patterson, G. R., Reid, J., Dishion, T. (1992). *Antisocial Boys*. Eugene: Castillia.
- Parrot, D. (2013). *Verification of GAM Model – lecture, XVI Workshop Aggression*, Bielefeld, Niemcy, Listopad 2013.
- Pettit, G. S., Bates, J. E., Dodge, K. A. (2006). Supportive parenting, ecological context and children's adjustment: a seven-year longitudinal study. *Child Development*, 68(5), 908–923.
- Plopa, M. (2005). *Family Psychology*. Elbląg: WEUHE.

- Reid, J. B., Patterson, G. R. (1989). The development of antisocial behaviour patterns in childhood and adolescence. *European Journal of Personality*, 3(2), 107–119.
- Reneken, B., Egeland, B., Marvinney, D., Mangelsdorf, S., Sroufe, L. A. (1989). Early childhood antecedents of aggression and passive-withdrawal in early elementary school. *Journal of Personality*, 57(2), 257–281.
- Rothbart, M. K. (2011). *Becoming who we are: Temperament and personality in development*. Nowy Jork: Guilford.
- Rothbart, M. K., Bates, J. E. (1998). Temperament. W: W. Damon (red.), *Handbook of Child Psychology (Vol. 3)* (s. 105–176). Nowy Jork: John Wiley & Sons, Inc.
- Rothbart, M. K., Derryberry, D., Posner, M. I. (1994). A psychobiological approach to the development of temperament. W: J. E. Bates, T. D. Wachs (red.), *Temperament: Individual differences at the interface of biology and behaviour* (s. 83–116). Waszyngton: American Psychological Association.
- Rothbart, M. K., Posner, M. I., Hershey, K. L. (1995). Temperament, attention, and developmental psychopathology. W: D. Cicchetti, D. J. Cohen (red.), *Manual of developmental psychopathology (Vol. 1)* (s. 315–340). Nowy Jork: John Wiley & Sons, Inc.
- Rubin, K. H., Bukowski, W. M., Parker, J. G. (1998). Peer interactions, relationships, and groups. W: W. Damon, N. Eisenberg (red.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (5 wyd., s. 619–700). Nowy Jork: Wiley.
- Rubin, K., Chen, X., McDougall, P., Bowker, A., McKinnon, J. (1995). The waterloo longitudinal project: Predicting adolescent internalizing and externalizing problems from early and mid-childhood. *Development and Psychopathology*, 7, 751–764.
- Rutkowska, M., Frączek, A. (2013). *Child - rearing practices and readiness for aggression among juvenile delinquents*. Referat wygłoszony na XVII Workshop Aggression, Bielefeld, 7–9, 11.2013.
- Sanson, A., Oberkleid, F. Pedlow, R., Prior, M. (1991). Risk indicators: assessment of infancy predictors of pre-school behavioural maladjustment. *J Child Psychol Psychiatry*, 32(4), 609–26.
- Smetana, J. G. (2010). *Adolescents, families, and social development: How teens construct their worlds*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Steinberg, L. (1988). Reciprocal relation between parent-child distance and pubertal maturation. *Developmental Psychology*, 24(1), 122–128.
- Steinberg, L. (1989). Pubertal maturation and parent-adolescent distance: An evolutionary perspective. W: G. Adams, R. Montemayor, T. Gullota (red.), *Advances in Adolescent Development, Tom 1* (s. 71–79). Beverly Hills: Sage Publications.

- Wentzel, K. R., Asher, S. R. (1995). Academic lives of neglected, rejected, popular, and controversial children. *Child Development*, 62(5), 1066–1078.
- Wójcik, D. (1978). Środowisko szkolne a nieprzystosowanie społeczne młodzieży. W: J. Jasiński (red.), *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce* (s. 340–352). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Państwowej Akademii Nauk.
- Wojciszke, B. (2011). *Psychologia społeczna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Zahn-Waxler, C. (1993). Warriors and worriers: Gender and psychopathology. *Development and Psychopathology*, 5(1–2), 79–89.
- Zocollilo, M. (1993). Gender and the development of conduct disorder. *Development and Psychopathology*, 5, 1–2, 65–78.

Intrapersonal Correlates of Aggression in Adolescents: determinants of undertaking the role of the perpetrator and the victim

Youthful aggression, perceived both as a social phenomenon and a psychological issue, is the subject matter of numerous theoretical analyses and scientific studies. Usually, their aim is to determine the consequences of aggressive behaviour, especially the development of criminal behaviour. However, empirical studies devoted to the relations between aggressive behaviour of Polish youth and intrapersonal factors are still lacking. The main aim of the research presented in this paper was to determine the relationship between attachment, temperament, aggressiveness and aggressive behaviour among young people. For research purposes, the multidimensional aggression model developed by Anderson and Bushman was used.

Measurements were carried out with the Buss-Perry Aggressiveness Scale, the Parent and Peer Attachment Inventory by Armsden and Greenberg, the Buss and Plomin Temperament Scale and the Mini DIA Questionnaire (Österman and Björkqvist). The studied group consisted of 120 young persons aged between 16 and 19.

The research results support the conclusion that the dominant temperamental component of persons characterized by a high level of aggressiveness is anger. Also, correlations were found indicating that a high level of trust and a high level of alienation in the relationship with the mother are connected with anger as an aggressiveness component.

The actually undertaken aggressive behaviour depends on the prevailing aggressiveness dimension: the frequency of perpetrator-type behaviour increases along with the general aggressiveness level and the frequency of its manifestation in the form of physical and verbal aggression, while the frequency of victim-type behaviour increases along with the experienced level of anger and hostility.

KEYWORDS:

AGGRESSION, HOSTILITY, TEMPERAMENTAL CHARACTERISTICS, ATTACHMENT STYLES

Cytowanie:

Farnicka, M., Grzegorzewska, I. (2016). Intrapersonalne korelaty agresywności u młodych ludzi – uwarunkowania podejmowania roli agresora lub ofiary. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 15(2).

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska.